

Дем'яню Н. Науково-методичні праці Василя Верховинця / Н. Ю. Дем'янюк // Мистецтво та освіта. – 1999. – № 3. – С. 49–53.

Н. Ю. Дем'янюк

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПРАЦІ ВАСИЛЯ ВЕРХОВИНЦЯ

Педагогічна спадщина Василя Миколайовича Верховинця являє собою глибоко національне за своєю сутністю і виховне за змістом явище, що органічно поєднує його педагогічну і мистецьку творчість, теоретичну та практичну діяльність. У наукових працях "Українське весілля", "Теорія українського народного танцю", репертуарно-методичному посібнику "Весняночка" В.М. Верховинець обґрунтував педагогічне значення фольклорного матеріалу як засобу формування національної культури молоді, розробив теоретичні засади розвитку і методик опанування українського народного танцю, інноваційний напрям комплексного використання елементів музичного, хореографічного і драматичного мистецтва у виховному процесі, заснував нові синтетичні жанрові форми: рухливу музичну гру, театралізовану пісню.

"Українське весілля"/1912 р./ - перша в Україні наукова праця, у якій, крім повного запису весільного обряду, педагог представив різноманітний музичний матеріал, зробив важливі теоретичні узагальнення і висновки. Опис весілля подається В.М. Верховинцем в органічній єдності поетичного слова, його музичного звучання та драматичної дії. Редактор першого видання праці писав: "...друкуючи ці записи весілля, редакція мала на увазі те, що хоча друкованих записів є вже багато, але записів з нотами мало, а це й надає, головним чином, вагу цьому запису, ще й зробленому фаховим музикою"/4, с.71/. До "Українського весілля" увійшли понад сто сорок записаних і проаналізованих педагогом весільних пісень.

Звернення В.М. Верховинця до українського обрядового фольклору не було випадковим. Традиційний весільний обряд, у якому відбився весь процес розвитку суспільства, міфологічні, релігійні, морально-етичні, естетичні, правові погляди

українців, педагог розглядав як засіб формування національної культури молоді: передачі їй духовної спадщини і соціально-історичного досвіду українського народу, виховання національної самосвідомості, гідності, патріотизму, рис національного характеру. Створення "Українського весілля" було зумовлено також необхідністю збереження численних фольклорних зразків, які "непомітно вщухають, ніким не схоплені, не записані", зменшенням інтересу молоді до фольклору. Вийжджаючи на села, Василь Миколайович помітив, що молодь "веснянок вже більше як п'ятнадцять років не співає, купальських пісень проспівала всього шість, та і ті шість не всі знали ..." /4, с. 72/.

Важливого виховного значення педагог надавав народнопісенній творчості, яка сповнена глибоким духовним та естетичним змістом, відзначається яскравим національним колоритом, багатством мелодій, різноманітністю ритмічних малюнків, виразністю та емоційною насиченістю поетичних текстів.

У праці "Українське весілля" В.М. Верховинець намагається проаналізувати на прикладі весільних пісень особливості походження і розвитку українського мелосу, визначити його національні ознаки. До найхарактерніших рис весільних пісень, як найдавніших обрядових, він відносить:

1/одноголосне викладення;

2/вузький діапазон;

3/суворий діатонізм.

Ці прикмети вказують на їх архаїзм.

Досліджуючи пісні, педагог дійшов висновку про те, що з плином часу деякі зміни відбувались у самому весільному церемоніалі, а мелодії пісень залишились у первісному вигляді. "Про це свідчить і те, - пише він, - що наш народ у виконанні всяких обрядових церемоній дуже консервативний, свої обряди любить і оберігає..., мелодії весільних пісень легко вриваються в пам'ять і легко передаються" /4, с. 74/.

Автор здійснив глибокий аналіз музичної побудови весільних мелодій. Однією з їх особливостей він вважає наявність кінцевих протягань - фермат, "які роблять з весільної пісні голосіння, наганяють ще більшого суму під час найбільш драматичних моментів ритуалу" /4, с.77/. Цей засіб художньої виразності надає пісням надзвичайної зворушливості й самобутності /наприклад, "Віночку мій перловий"/№39/, "Похилеє дерево"/№72/, "Кісоньки мої"/№29//.

Аналізуючи весільні пісні різних місцевостей України, В.М. Верховинець дійшов висновку, що мелодії обряду переважно скрізь однакові, різниця полягає лише у способі їх виконання.

Створення "Українського весілля", по-перше, стало великим науковим і культурним здобутком, по-друге, мало важливе педагогічне значення. Ця етнографічна праця є цінним матеріалом для вивчення українських обрядових традицій і пісенного фольклору, формування національної культури молоді.

Іншою видатною працею В.М. Верховинця, у якій розроблена теоретична база для подальшого розвитку національної хореографії і методика опанування українського народного танцю, є "Теорія українського народного танцю"/1919 р./.

Її мету педагог визначив так:

- 1/ дати вказівки щодо вивчення рухів народного танцю - сольного, парами і масового в колі;
- 2/ дати змогу нашій молоді, а особливо нашому учнівству, вивчати в першу чергу свій танець, а не захоплюватись ...еквілібристикою танцюристів в українських костюмах;
- 3/ дати змогу кожному громадянину не тільки милуватися своїм танцем, але й самому брати участь у танцях і водити їх аж до глибокої старості" /3, с.122/.

У "Теорії українського народного танцю" В.М. Верховинець зібрав, систематизував, науково обґрунтував надзвичайно цінний хореографічний матеріал. Він показав найхарактерніші для народотанцювального мистецтва

рухи, більшості з яких дав назви у відповідності до їхнього характеру, започаткував оригінальний метод запису хореографічного матеріалу, який полягає в словесному описі танцювальних рухів і комбінацій та їх схематичному ілюструванні.

Запропонована педагогом методика вивчення українського народного танцю базується на принципах послідовності й наступності. Вона передбачає спочатку опанування підготовчих рухів, які потім формуються в танцювальні. Кожний наступний рух має елементи попереднього, завдяки чому поступово тренуються м'язи ніг виконавця і розвивається техніка танцю. Танцювальні рухи - хід акцентований, плетінка, перескок, вихилясник, доріжка, схрещування, тинок, колисання, човганець та інші - переплітаються між собою в безліч танцювальних комбінацій, з яких складаються фігурні танці. Деякі з них /"Роман", "Козачок", "Василиха", "Шевчик", "Гопак", "Рибка", "Кривий танок", "Херсонські танці"/ В.М. Верховинець описує наприкінці книги. Правильно розуміючи характер українського танцю, він застерігає від надмірного уживання присядок і плазунців та розглядає їх лише як прикрасу до танцювальних комбінацій. Кожний танцювальний рух і танцювальні комбінації, що пропонуються до вивчення, проілюстровані в підручнику малюнками та схемами і подаються з відповідним тактуванням.

Критикуючи «вульгаризаторів» українського танцю, педагог відстоює справжнє народне мистецтво і на сторінках "Теорії українського народного танцю" глибоко розкриває багатий внутрішній світ народних виконавців. Він доводить, що народний танець - не "забавна еквілібристика танцюристів в українських костюмах", а своєрідний прояв почуттів народу засобами хореографії. "Народні сольні й фігурні танці, хороводи мають свою красу і свою особливу мову, - пише Василь Миколайович, - яка завжди свіжа, нова і мила, вони наповнюють душу естетичним задоволенням так, як всяка народна творчість, і не

втомлюють, як яке-небудь інше невиразне і мало кому зрозуміле штучне танцювальне мистецтво"/3, с.124/.

Виходячи з того, що деякі пісні, особливо веснянки, купальські, весільні, збереглися з іграми, танцями і хороводами, педагог розглядає танець у взаємозв'язку з піснею. "Всякі ігри й танці, - пише він, - наш народ водив спершу під пісню. Інструмент як чинник, що підтримує ритм танцю, увійшов у вжиток пізніше»/3, с. 7/. Тому В.М. Верховинець поділяє танці на дві групи: під пісню і під музику. Проте, незалежно від характеру супроводу, лише за умови налагодження абсолютного ансамблю між танцюристом і акомпаніатором, на його думку, повністю розкриваються творчі можливості виконавців.

Отже, у "Теорії українського народного танцю" В.М. Верховинець довів, що в танцювальних традиціях української нації кристалізувалась своя хореографічна мова, пластична виразність, визначились їх взаємовідносини з музикою, що зумовлено своєрідністю національного характеру, особливостями життя, побуту, художнього мислення народу. Саме тому український народний танець у творчості педагога виступає одним із засобів формування національної культури молоді.

Високо оцінюючи цю працю, відомий український балетмейстер В.І.Вронський писав: "Це перша в Україні книга, яка по-науковому підходить до вивчення народного танцювального мистецтва та являє собою чудовий педагогічний матеріал, який необхідно прийняти за основу при складанні навчальної програми для студіювання українського танцю" /7, с .10/.

Результатом багаторічної етнографічно-дослідницької роботи, педагогічних пошуків і композиторської творчості В.М. Верховинця стало створення репертуарно-методичного посібника "Весняночка» /1924 р./. Його основу становить український музично-ігровий репертуар для дітей.

Виступаючи на Третньому з'їзді працівників дошкільних закладів Полтавщини у 1921 році, В.М. Верховинець підкреслював, що "гра є наймилішою

хвилиною, котрої потрібно дитині для всебічного виховання її молоденького тіла, розуму та її індивідуальних здібностей" /1, с .3/.

Працюючи над "Весняночкою", педагог поставив конкретні завдання: "виховання фізично здорового, етично стійкого, інтелектуально розвинутого майбутнього члена суспільства", формування його національної культури /2, с.21; 2, с.144;2, с.181/. Вирішенню цих завдань сприяє синтетична природа рухливої музичної гри. У ній В.М. Верховинець органічно поєднав елементи музичного, хореографічного і драматичного мистецтва та на сторінках збірки обґрунтував педагогічну доцільність їх комплексного використання.

Кожну гру педагог подає в інсценізованому вигляді, який передбачає наявність певної драматургії, реквізиту, розподілення ролей між учасниками. Для більш повного розкриття художнього образу, передачі національного характеру, посилення емоційного та естетичного впливу на вихованців він доповнює засоби театралізації /рухи, міміку, пантоміміку/ пісенним супроводом і елементами народної хореографії.

У роботі по створенню дитячого музично-ігрового репертуару В.М. Верховинець спирався на принципи української етнопедагогіки: природовідповідність, гуманність, послідовність, наступність, наочність, емоційність, активність особи вихованця у виховному процесі. Про це свідчить зміст і структура "Весняночки", яка складається із семи розділів: 1/"Про рухливі ігри зі співами" /де автор дає методичні рекомендації та пояснення щодо використання рухливих музичних ігор у виховному процесі/; 2/»Ігри та пісні на різні теми"; 3/»Весна»; 4/»Літо»; 5/»Осінь»; 6/"Зима" /до останніх п'яти розділів додаються окремі пісні/; 7/"Хореографічний додаток".

До репертуарно-методичного посібника увійшли сто п'ятдесят шість рухливих музичних ігор і пісень. Серед них - дев'ять народних ігор, етнографічний запис яких зробив сам В.М. Верховинець. Більшість ігор він створив на основі етнографічного матеріалу: 1/ українських народних пісень - дев'ятнадцять ігор; 2/

народних мелодій - дев'ять; 3/ поетичного фольклору - вісімнадцять. Чотирнадцять рухливих музичних ігор і шістнадцять пісень написані педагогом на слова українських поетів: Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, П. Тичини, Олександра Олеса та інших. З метою прилучення підростаючого покоління до кращих зразків українського музичного мистецтва Василь Миколайович інсценізує твори М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценка, П. Козицького, П. Демуцького.

Двадцять ігор, автором яких є сам педагог, створені в дусі народних традицій. Вони також підпорядковані головним завданням "Весняночки". Надзвичайно цінним є композиторський доробок В.М. Верховинця - дев'яносто мелодій, написаних для збірки.

Різноманітністю відзначається тематика рухливих музичних ігор. Для кращого засвоєння і закріплення отриманої дітьми інформації на заняттях, екскурсіях, у повсякденному житті педагог пропонує ігри та пісні на теми: "Домашні тварини та птахи", "Поле", "Ліс", "Сад", "Город", "Вода", "Весна", "Літо", "Осінь", "Зима", "Патріотизм", "Трудовий процес". Кожна гра має конкретно визначену мету, яка досягається шляхом виконання поставлених перед дитиною завдань.

Ігри збірки поступово ускладнюються за змістом, формою та способом проведення. Гра набуває характеру драматичної дії, потребує перевтілення у певний художній образ, тобто перетворюється на маленький спектакль /"Ходить гарбуз"/№109/, "Два півники"/№122/ та ін./ . З ускладненням змісту ігор ускладнюється і пісенний супровід, до якого В.М. Верховинець уводить елементи дво- і триголосся /"Плету лісочку»/№78/, "Женчикок"/№72/ та ін./ . Рухи по колу з простими гімнастичними вправами поступово доповнюються хореографічними елементами /рух "зальотний", присування, коливання, підскок та ін./, які потім об'єднуються в танцювальні комбінації. Деякі ігри виконуються у формі хороводів /"Дружба"/№77/, "Кривий танок"/№75/ та ін./.

Рухливу музичну гру педагог використовує як ефективний засіб всебічного розвитку дитини: фізичного, морального, інтелектуального. У теоретичному розділі "Весняночки" він підкреслює, що "завдяки іграм можна виховати в дитині всі властивості, котрі ми шануємо у людей і котрі нам хотілося б прищепити малечі ..."/2, с.21/.

Майже в усіх іграх репертуарно-методичного посібника відтворюються картини повсякденного життя і діяльності людини, предмети побуту, природні явища. Тому ігри задовольняють пізнавальні потреби вихованців, несуть нову інформацію, знайомлять з оточуючим середовищем, різними видами професійної діяльності, сприяють розвитку інтелектуальних здібностей: пам'яті, уваги, спостережливості, кмітливості, спритності та інших. Особливої уваги заслуговує прагнення Василя Миколайовича розвивати творчу ініціативу, фантазію, самостійність вихованців. Він рекомендує всіляко підтримувати зауваження і доповнення дітей щодо змісту та способу проведення гри. "Кожне зауваження дитини, - пише він, - є ознакою того, що вона цікавиться грою, що її індивідуальні здібності розвиваються, не сплять, а це, головним чином, і потрібно у вихованні"/2, с. 24/.

У рухливій музичній грі формуються моральні якості особистості дитини: доброзичливість, чесність, чуйність, взаємовиручка, працьовитість, ввічливість, охайність та інші. Наприклад, у іграх "Котик Мурчик»/№11/, "Сидить Василь»/№10/, "Гляньте, діточки"/№37/ вихованцям прищеплюється любов до домашніх тварин, доброта, розвивається спостережливість, поглиблюються знання про життя тваринного світу. У грі "Білесенькі сніжиночки"/№137/ через спів і танцювальні рухи відтворюється картина зимового дня. Діти звертають увагу на красу природних явищ і на взаємозв'язок між ними.

Ігри "Весняночки" забезпечують фізичний розвиток вихованців, який відбувається шляхом виконання рухів, гімнастичних вправ, хореографічних елементів, зумовлених змістом гри. В.М. Верховинець був переконаний у тому,

що "дітям потрібна гімнастика, яка не розстроювала б їх нервів, а заспокоювала, приносила все нові враження і непомітно, без відома дітей, розвивала б у них не тільки силу фізичну, але єднала б у собі виховання тіла й розуму" /1, с.4/. Поступово ускладнюючи ігри, він до багатьох з них уводить елементи українського народного танцю і танцювальні комбінації /"Пташка маленька" /№18/, "Ой вийтеся, огірочки"/№46/, "Кроковеє колесо"/№73/ та ін./. Порядок вивчення танцювальних рухів міститься у "Хореографічному додатку" до збірки. Педагог рекомендує під час ігор або занять "кружляння ними в колі або пересування рядочком, групами чи поодиночі під спів якоїсь танцювальної пісні" /2, с.302/.

Важливого значення В.М. Верховинець надавав ритмічному виконанню рухливих музичних ігор. Він уважав, що педагогічну цінність мають лише ритмічно проведені ігри, які об'єднують дітей і переростають у спільну творчу працю.

Невід'ємним компонентом кожної гри є музичний супровід, тобто пісня, легко доступна вихованцям своєю мелодією і змістом. "Хай малеча бавиться, співаючи, і хай співає, граючись, - писав педагог, - у цьому надзвичайно велика потреба у самої дитини, у її дитячого товариства" /2, с.25/. Він розглядав спів як один із могутніх засобів формування особистості, розвитку її художніх здібностей. Через пісню В.М. Верховинець прагнув викликати інтерес і любов до музики, відчуття життєвої потреби в ній. Він намагався дати можливість вихованцям за допомогою найдоступнішого для них інструменту - власного голосу - наблизитись до музики так, щоб бути не лише пасивним слухачем, а й активним її виконавцем.

Надзвичайна краса і мелодійність українських народних пісень, що супроводжують ігри "Весняночки", сприяють вихованню естетичних почуттів, смаку, сприйняття, естетичного ставлення до дійсності. Завдяки їм вихованці прилучаються до найкращих взірців народнопісенної творчості.

Грунтуючись на етнографічному матеріалі, ігри є зразком норм поведінки, мовної, музичної, хореографічної культури українського народу, сприяють

засвоєнню його багатих традицій, розвитку національної самосвідомості, гідності, патріотизму, рис національного характеру.

Отже, створений В.М. Верховинцем музично-ігровий репертуар для дітей "Весняночка" спрямований на всебічний розвиток особистості - моральний, інтелектуальний, фізичний, естетичний, формування національної культури підростаючого покоління.

Як визначне явище в історії вітчизняної педагогіки і культури, спадщина Василя Миколайовича Верховинця має важливе теоретичне і практичне значення. Він не лише розробив і обґрунтував систему інноваційних засобів виховання, але й творчо використовував їх у практичній педагогічній і мистецькій діяльності в школах, вищих навчальних закладах і художніх колективах.

Актуальність педагогічних ідей і досвіду В.М. Верховинця потребує їх широкого впровадження в сучасну практику виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верховинець В.М. Весняночка / Верховинець В.М. - Харків : ДВУ, 1925. - 187 с.
2. Верховинець В.М. Весняночка / Верховинець В.М. - 5-е вид.- К. : Муз. Україна, 1989. - 342 с.
3. Верховинець В.М. Теорія українського народного танцю / Верховинець В.М. - 5-е вид. - К. : Муз. Україна, 1990. - 152 с.
4. Верховинець В.М. Українське весілля / Верховинець В.М. // Етнографічний збірник товариства ім. Т.Г. Шевченка. - Вип. I. - К., 1912. - С.71-168.
5. Верховинець Я.В. Відродження школи народного танцю Василя Верховинця / Верховинець Я.В. // Народна творчість та етнографія. - 1992.- №1. - С.40-46.
6. Верховинець Я.В. Про "Весняночку" та її автора / Верховинець Я.В. // Верховинець В.М. Весняночка. - 5-е вид. - К. : Муз. Україна, 1989. - С.5-20.

7. Вронський В.І. Передмова до третього видання / Вронський В.І. // Верховинець В.М. Теорія українського народного танцю. - 5-е вид.- К. : Муз. Україна, 1990. - С. 10.